

УДК [316.61+316.454.3]::7.01

Марина Бугеря,
аспірантка кафедри філософських і політичних наук,
Черкаський державний технологічний університет

ТРАВМАТИЧНИЙ ДОСВІД ПОКОЛІНЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

У статті подано філософсько-естетичний аналіз трансгенераційної концепції передачі травматичного досвіду та художньої реценції трагічних сторінок української історії ХХ століття. Вперше зроблено спробу філософсько-семантичного аналізу художніх творів, присвячених Голодомору 1932–1933 рр. в Україні: «Людина, що біжить» Казимира Малевича, «Рік 1933» Віктора Цимбала, серій робіт «Україна. 1932–1933 рр.», «Спогади про сталініщину» Іллі Ефроїмсона, «Чорний квадрат 33-го» Миколи Теліженка, а також творів Данила Нарбута з автобіографічної серії митця. На основі проведеного аналізу подано авторську концепцію політики національної пам'яті та комеморативних практик з урахуванням досвіду націогенезу.

Ключові слова: *культурна травма; Голодомор; трансгенерація; пам'ять поколінь; художня репрезентація; символ; К. Малевич; В. Цимбал; І. Ефроїмсон; Д. Нарбут.*

Постановка проблеми. Травматичний досвід українського суспільства, спричинений багатьма подіями ХХ століття (насамперед, війнами, депортаціями, масовим голодом, екологічними катастрофами), має стати предметом філософсько-естетичного аналізу. Наукове поле методологічних пошуків ХХ – початку ХХІ століття дозволяє говорити про культурну (колективну) травму суспільства як соціокультурний феномен, що знаходить свою репрезентацію у візуальній культурі. У процесі формування культури пам'яті та комеморативних практик, у тому числі візуальних, має місце процес символізації. Семантичний аналіз творів мистецтва може стати сферою відтворення пам'яті, культивування гуманоцентризму, толерантності та державотворчої націософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після Першої світової війни реакції людини на колективні травматичні події стала об'єктом наукового розгляду спеціалістів сфери гуманітарних і соціальних наук: психологів, філософів, істориків та соціологів. Зигмунд Фройд у роботі 1917 року «Скорбота та меланхолія» зіставляє два стани (реакції) людини на втрату. Можна говорити про формування протягом ХХ століття такої області гуманітарного знання, як дослідження травми (trauma studies). Концепцію соціальної (культурної) травми обґрунтував та увів у науковий обіг польський соціолог, доктор гуманітарних наук Пйотр Штомпка. Він наводить

ознаки, типологізацію та етіологію культурної травми, називаючи цим поняттям швидкі, радикальні соціальні зміни як феномен культури, з їх трансформаційним потенціалом для суспільства [15].

В Україні концепт культурної травми набуває дедалі більшої ваги у сучасних соціогуманітарних науках. Доктор історичних наук, відомий український науковець в галузі гендерних студій Оксана Кісь проаналізувала погляди зарубіжних вчених щодо концепту колективної (за Морісом Гальбваксом) або «збірної» (за Дж. Юнгом) пам'яті та концепту травми – унікального спільного досвіду, найчастіше травматичного за своїм характером, який об'єднує групи людей («спільноти пам'яті» за Івною Ірвін-Зарецькою). Крім того, дослідниця подає усебічний аналіз поглядів на проблему забування як центральну у сучасних дослідженнях історичної пам'яті та доводить наявність ознак травми в усіх спогадах жінок-очевидців Голодомору [3].

У статті Любові Найдьонові виявлено особливу увагу до психолого-педагогічних аспектів механізму передачі травми (трансгенераційного підходу) та колективної пам'яті, зокрема, подано аналіз історичної психотравми, здійснений психологом Людмилою Петрановською. У дослідженні автора знаходимо важливий заклик, що питання колективної травми має висвітлюватись у науковому дискурсі, адже воно потребує глибокого аналізу і є потенційно небезпечним у політичному та медійному сенсах [7].

Центральне місце у дослідженнях Віталія Огієнка посіла травматична історія України ХХ століття. У своїх публікаціях він розглядає Голодомор як історичну травму, одночасно порушує питання концепту і методу культурної травми у сучасній зарубіжній історіографії [9; 10].

Увагу українського суспільства до питань травматичного досвіду та його впливу на людину та наступні покоління у своїх публікаціях привертають не лише науковці, а й журналісти: Р. Кульчинський [4], І. Наумець [8].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Українським інститутом національної пам'яті каталогізовано пам'ятки монументального мистецтва, присвячені вшануванню жертв Голодомору. Однак каталогізації і типологізації візуальної культури, присвяченої Голодомору та іншим трагічним подіям української історії ХХ століття, що пропонується віднести до проблематики культурної травми суспільства, не здійснено.

Метою даної наукової розвідки є: на основі трансгенераційної концепції визначити системні ознаки передачі пам'яті про травму; окреслити можливості державної політики комеморативних практик щодо травматичної пам'яті; з'ясувати на основі філософсько-естетичної рефлексії особливості візуальної та семіотичної мови художніх репрезентацій травми на основі конкретних творів мистецтва, створених у різні хронологічні періоди.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні зібрано великий фактичний матеріал та здійснено наукове опрацювання складних для українського народу періодів і явищ історії: революційних потрясінь, участі у світових і локальних

війнах, репресій, масового голоду, депортацій, етнічних злочинів, екологічних лих та катастроф. Важливим є дискурс переосмислення. Адже розуміння травматичного досвіду поколінь, механізмів його передачі може дати багато відповідей щодо онтологічних та міжособистісних характеристик життя людей і суспільства в цілому. Крім того, для українців парадигма пам'яті посідає особливе місце у формуванні державницької та національної політик.

«За останні 100 років нашої країні довелося зіткнутися з низкою вкрай трагічних і глибоко травматичних подій. Це Голодомор, депортації, так звані «розкуркулення», репресії й участь у двох світових війнах. Такі глибокі рани не могли не залишити величезні шрами на нашому суспільстві», – стверджує психотерапевт, експерт кампанії UNICEF «Говори проти насильства» Оксана Королович [4]. Дослідник Голодомору Джеймс Мейс зазначав, що українці живуть у постгеноцидному суспільстві [5]. Аналіз психологічних наслідків трагічних історичних подій та ступеню їх ретрансляції від одного покоління до іншого дає можливість говорити про колективну травму українського суспільства.

Системна колективна травма, отримана внаслідок війн, розкуркулення, депортацій, Голодомору, призвела до зміни ментальності та соціальної психології. Шляхом трансгенераційної передачі ці зміни виявляються глибоко вкоріненими, нерідко неусвідомлюваними на рівні сучасних поколінь. Так, високий рівень фонові тривоги і страхів може спричинювати наступні моделі поведінки і мислення:

- психологічні та фізіологічні: розлади харчування (переїдання, ожиріння, «заїдання» стресу, надмірна заготівля продуктів) можуть бути спричинені отриманим страхом голодної смерті та системної травми, завданої Голодомором; страх бути «товстим» (акти канібалізму під час Голодомору), емоційна пригніченість, відчуття безвиході, недбале ставлення до власного здоров'я, алкогольна та інші залежності;

- соціально-комунікативні: високий рівень домашнього насильства, що пояснюється «звичкою» виплескувати гнів, негативні емоції на рідних і приховувати від суспільного «ока», не публічність, страх привернути до себе увагу, перфекціонізм та інші соціальні страхи; залежність від думки оточуючих; підвищений рівень тривоги і взаємного контролю в родині (спричинені страхом, що близькі люди не повернуться з війни, зникнуть безвісти або покинуть родину);

- аксіологічні: цінність життя нерозривно пов'язується з поняттям «вижити», героїзація «живучості», тривога про свою безпеку і життя спричинюють апатію і байдужість до смерті; впевненість у відсутності тривалої життєвої перспективи, сприйняття навколишньої дійсності, як тимчасової; успіх не є мотивацією, заниження або приховування свого соціального статусу;

- культурно-історичні: вимушеність адаптації до ворожих умов, послужливість на користь сильнішого і владного.

Зрозуміло, що наведені патерни поведінки можуть мати ряд індивідуальних причин і передумов появи, більший або менший ступінь прояву. Однак, вкорінена на рівні колективного несвідомого трансгенераційна передача травматичного досвіду може стати негативним фактором, як у межах життя окремої людини, так і соціальної статистики.

Водночас наведені проблеми, зумовлені спадщиною радянських часів, не можуть перешкодити процесам поступової консолідації українського суспільства. Традиції, сімейні історії, пісні та інша творчість, що несуть в собі згадки про біль, одночасно можуть бути засобами опрацювання травми.

За висновком психотерапевтів, докторів психологічних наук Віталія Климчука та Вікторії Горбунової, які здійснили психологічне дослідження «Голодомор 33: Розбити тишу», «одним із діагностичних критеріїв посттравматичного стресового розладу є уникання. Людина уникає будь-яких спогадів, пов'язаних з ситуацією травми» [12]. Дослідники пропонують психотерапевтичну методику інтеграції травматичної пам'яті, що полягає у вибудові наративу, обговоренні і поступовій інтеграції болючих спогадів у пам'ять людини.

Маючи різні родинні історії, про які сучасникам може бути відомо чи ні: люди, які страждали; люди, які виконували накази; діти, які мало усвідомлювали, що відбувається; люди із системи, які розуміли, що відбувається, але не могли нічим зарадити, бо захищали свої родини, усі отримали колективну травму поколінь і досвід виживання. Дотримання традицій вшанування загиблих в часи Голодомору, війн, репресій може сприяти перепроживанню й переосмисленню колективної травми. Комеморативні практики є одним із важливих способів спільного подолання травматичного досвіду поколінь.

Нерідко масштабність психологічних і культурних наслідків травматизації можна простежити саме за художньою репрезентацією подій, що відбулися. Мистецькі практики виступають як спосіб перепроживання травматичного досвіду та його суспільної актуалізації. Візуалізація у творах мистецтва трагічних сторінок історії України не залишилася поза увагою митців, знайшла свою мову образів і символів, деякі з яких є красномовно зрозумілими, інші – потребують співавторства та концептуальної інтерпретації.

Втілюючи художню візію і мистецьку інтерпретацію подій, художні твори апелюють до історичної пам'яті та архетипів. Архетипи можуть досягти свідомості людини у формі символів. Ці символи допомагають «почути», тобто актуалізувати травму, через герменевтику мистецького досвіду усвідомити власний рівень проникнення колективного несвідомого у акти і властивості свідомості глядача, оцінити співзвучність побаченого власній родинній історії. Під процесом розуміння творів мистецтва за герменевтичною методологією мається на увазі процес, що вимагає співавторства митця і глядача.

Серед творчих пошуків митців, присвячених проблематиці Голодомору в Україні, найперше можна назвати засновника супрематизму Казимира Малевича (1879–1935), який відреагував на події 1932–1933 рр. в Україні

твором «Людина, що біжить». Робота також відома під назвою «Селянин поміж хрестом і мечем». Твір створений художником між 1932 і 1933 роками. Сьогодні зберігається в Парижі, у Національному центрі мистецтв і культури імені Жоржа Помпиду. Скоріше за датою створення, ніж за назвою, розуміємо художньообразну мову твору. Образ селянина – сивочолого і сивобородого, з темним овалом замість обличчя – назвати старцем навряд чи можливо, адже у нього швидкі, розмашисті рухи. Права рука, з якої загублена рукавиця, направлена уперед і зігнута у жесті прохача. Можливо, це звернення автора про порятунок страченого голодом українського селянства до світової громади. Дорога, якою біжить селянин, складається з різнокольорових смуг, ширша з яких – смуга яскраво червоного кольору, що як краплі крові залишається на роззутих кінцівках селянина.

У композиції спостерігається підсилена символіка хреста, тим більше, що меч із скривавленим лезом теж набуває хрестоподібної форми. На тлі значно заниженої лінії горизонту, червоний хрест ніби ширяє в небі. Хрест і меч, найвірогідніше, у задумі автора є символами мучеництва з конотацією до християнських традицій. На задньому плані роботи зображені два будинки з глухими стінами без вікон і дверей. Образ в'язниці був присутній у художника, починаючи з вітебських часів його життя (1919–1922 рр.). Однак тут монолітні будинки виглядають ще як склепи, у яких поховали Україну.

Людина, що біжить повз будинки з глухими стінами і мечем між ними, повз довгого хреста, є селянином з втраченим обличчям. Остання деталь як символ, що від імені людини залишився тільки контур, який змальовує порожнечу. Бачимо промовисте послання художника: таких людей налічуються мільйони і влада намагається стерти пам'ять про них. Твір є звинувачувальним актом геноциду голодом.

Віктор Цимбал (1901–1968) – український маляр, графік і художник книги, який 1923 року емігрував до Праги, де здобув ім'я найкращого графіка Чехословаччини, жив у Аргентині і США. «Рік 1933» – твір В. Цимбала, присвячений трагедії Голодомору в Україні, позначений сильним впливом символізму. Глибоко символічний образ – пуста зоряного неба, у яке відлітає темна, висохла від голоду фігура матері з мертвою дитиною на руках. Крик болю і розпачу матері зупиняє погляд глядача, є ніби зверненням до тих, хто залишився живим, до мільйонів нащадків, щоб ця смерть найріднішої людини не була даремна.

Своєрідним художнім наративом є візуалізація художником, який був очевидцем трагічних подій, травматичної історії зі своєї особистої пам'яті. Представник харківської школи живопису і графіки, член Співки художників України Ілля Якович Ефроїмсон (1913–1992) у серії графічних робіт вже у 1980-і роки звернувся до теми Голодомору і репресій [11]. Роботи митця з серій робіт «Україна. 1932–1933 рр.» та «Спогади про сталінщину», розкривають історичний контекст радянської епохи 20–30-х років ХХ століття. Харків, у якому народився і, найвірогідніше, проживав художник, називають «столицею Голодомору».

Моменти втечі голодних людей до міст, менш охоплених лихом, зображено у роботі І. Ефроїмсона «У місто по хліб». Постаті, що втікають і падають, створюють естетику жахливого. Художник міг особисто бачити черги біля хлібних магазинів і пізніше, а саме 1986 року, витягти ці трагічні моменти із «закутків пам'яті» і змалювати у роботі «Біля хлібного магазину». Композиція роботи «Україна. 1932–1933 рр.» створена у зворотній перспективі, чим підкреслено візуалізацію руйнації, спустошення та людських втрат.

Тематика масових репресій часів «Великого терору» у серії робіт І. Ефроїмсона «Спогади про сталінщину», створеної автором 1989 року, включає у себе графічні роботи з промовистими назвами: «Після обшуку», «Державний обвинувач», «Засідання трійки», «Допит. Спогади про минуле», «У телячому вагоні». У творах Іллі Ефроїмсона перед глядачем постає образ радянської «трійки», позасудового органу, який діяв з 1937 року: люди без зіниць, а отже зі стертою свідомістю, совістю і пам'яттю.

Український художник-графік Володимир Сергійович Куткін (1926–2003) був заарештований 1950 року за звинуваченням у антирадянській пропаганді й агітації, засуджений до восьми років таборів; покарання відбував у В'ятських таборах. Реабілітований за відсутністю складу злочину, звільнений 14 січня 1955 року [6]. У своїй творчості В. С. Куткін звертався до болючих тем особистої та колективної пам'яті: «Голод. 1933» (1988); у серії «ГУЛАГ» (1987–2003) зафіксував епопею страждань і поневірянь безвинних людей у сталінських катівнях: змучених та зневажених, доведених до стану морального і фізичного виснаження, приречених на смерть, проте не зломлених. Український і європейський режисер Олександр Дірдовський використав графічні роботи Володимира Куткіна у документальному фільмі «The Balance of Terror / Рівновага жаху / Равновесие ужаса» (2001), підкресливши зібрані спогади про політичні репресії радянської доби художньою рецепцією подій. У фільмі мистецькі твори набули глибокого символічного значення та стали художньою візією подій, про які розповідають очевидці.

Важливо зазначити, що твори Казимира Малевича, Віктора Цимбала та Іллі Ефроїмсона були створені у роки радянського минулого. Сьогодні ці твори можуть набувати вагомого значення у комеморативному дискурсі, процесі формування націософії та державної політики національної пам'яті.

У роки незалежності української держави актуалізація історичної пам'яті щодо трагічних сторінок сприяє визнанню та розповсюдженню раніше замовчуваних фактів, а отже, і консолідації нації, зростанню національної самосвідомості. Народний художник України Данило Георгійович Нарбут (1916–1998) у серії автобіографічних робіт «Моє життя, мої вчителі, мої друзі» не оминув травматичні сторінки історії України та свого роду [14].

Полотно з промовистою назвою «Гулаг. Біломор-Балтійський комбінат» (1994) було написане у роки незалежності України. Усе життя митець приховував і залишив маловідомою сторінкою свого життя події власного

засудження 1936 року і відбування протягом двох років покарання на будівництві. Основою композиції мистецького твору є дим з димарів над засніженими бараками, який здіймається у небо як свічки, запалені в пам'ять за засудженими і загиблими у сталінських таборах мільйонів українців. Полотно «20–22 липня 1938 року. Суд Київського округу судив по ст. 54 п. 2» (1993) зображує уповноважену «трійку», що без суду і слідства виносила вироки українському народові. Чорні окуляри на обличчях енкавееців нагадують обличчя героїв творів Іллі Ефроїмсона: без очей, самосвідомості і національної самоідентифікації. Промовистий виражальний засіб – колючий дріт – присутній на полотні Д. Нарбута «Пам'яті А. Х. Середи – вчителя і опікуна» (1992).

Центральне місце у композиціях творів Д. Нарбута, присвячених подіям Другої світової війни: «1941. Війна» (1991) та «1943 року розстріляли батька Галини» (1995), займає сонях, виконаний у криваво-червоній і чорній колірній гамі. Чорний сонях – зламаний і висохлий, як доля людини на війні. На полотні «1941 р. Полон» (1991) бачимо колону полонених, що крокує за горизонт. Техніка виконання дрібним рухливим мазком червоного, розпеченого сонця на лінії горизонту створює образ виру або діри, куди, як у потойбіччя, рухаються приречені [2, с. 130, 131, 135, 138, 139, 140].

Дискурс пам'яті із використанням символічних епітетів прірви і дзвону озвучений у документальному фільмі «Великий голод»: «Коли вмирає людина, зникає цілий світ. Коли мільйони ідуть у прірву, зникають цілі галактики. Якщо ти забудеш, за ким б'є цей дзвін, він битиме за тобою...». У центральній частині композиції витинанки-триптиху «Чорний квадрат тридцять третього» народний художник України Микола Теліженко символічно зображує прірву у вигляді глибокого колодязя із зануреним у нього дзвоном. У лівій частині роботи чорне тло квадрата «пронизане» колоссям у вигляді міфологічних істот – мавок, що застигли у звивистих, благальних позах, із піднятими до неба руками. Над контуром квадрата зображено образ матері з піднятим немовлям, яка йде по краю, наближаючись до символічної прірви. Образ жінки-матері, що використовується у багатьох мистецьких творах, присвячених трагедії Голодомору, є конотацією до образу неньки-України. У правій частині триптиха М. Теліженка промовистим візуальним образом виступають нагромаджені тіла померлих [13, с. 86–88].

Отже, важливим аспектом подолання наслідків передачі травматичного досвіду є його усвідомлення, розуміння і визнання. Аналіз семантики творів мистецтва, присвячених Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, доводить, що вони актуалізують історичну пам'ять про ці події. У візуальних репрезентаціях Голодомору превалює естетика мучеництва і жертвності. Досвід автора із збору наративних джерел [1] наводить на висновок, що актуалізація мучеництва і втрат не сприяє подоланню комплексів і психологічних проблем. Навпаки, потребує підкреслення значення національного досвіду виживання за будь-яких несприятливих обставин, формування національної політики пам'яті не лише про історію втрат, але й історію подолання і розвитку.

Висновки. Проведене дослідження доводить ряд важливих висновків:

1. Актуальним є вивчення психологічних та культурних наслідків травматичного досвіду поколінь. Цей процес важливий для розуміння ключових параметрів психології повсякдення, національної самосвідомості, онтологічних, аксіологічних, мовно-культурних орієнтацій, чинників вибору та громадянського менталітету населення сучасної України.

2. Сьогодні надзвичайно важливим є формування нової парадигми пам'яті, орієнтованої на унікальний досвід націогенезу у складних імперських і тоталітарних реаліях. Подолання національного комплексу культурної травми та синдрому уникнення можливе шляхом інформаційної діяльності держави: інформаційно-просвітницьких кампаній, мистецьких заходів, експозиційної та виставкової роботи музеїв, закладів освіти та культури, праць науковців та дослідників.

3. Колективні антропогенні катастрофи, а саме: екологічні лиха, військові конфлікти, етнічні злочини, терористичні акти, що призвели до великих людських втрат, нерідко стають об'єктом візуального комеморативного дискурсу. Увічнення пам'яті жертв у пам'ятних знаках, меморіальних комплексах, творах митців, кіно- та фотомистецтві, інсталяціях є важливим атрибутом визнання трагедії та колективної травми, завданої нею. Способи репрезентації історичної травми за допомогою мистецтва сьогодні мають розширену базу технічних можливостей, та за своїми суттю і функціями мають відповідати меті усвідомлення, визнання та переосмислення травматичного досвіду.

Список використаних джерел

1. Виставка родинних літописів: каталог виставки / упоряд. Т. А. Бугеря, М. О. Бугеря. Черкаси: Брама-Україна, 2013. 24 с.
2. Данило Нарбут: альбом / ред. кол. Е. А. Левицька, Г. П. Білоус, Т. О. Шадріна, Л. Г. Нарбут, Ю. А. Чабаненко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2008. 304 с.
3. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело* / за заг. ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Українська асоціація усної історії. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків: ТОРГСІН ПЛЮС, 2010. С. 171–191.
4. Кульчинський Р. Психологічні травми, отримані в радянські часи, впливають на психічне і фізичне здоров'я нинішнього покоління. Перш за все їх треба усвідомити. *Texty.org.ua*. 2019. URL: http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/93521/Psyhologichni_travmy_otrymani_v_radanski_chasy_vplyvajut (дата звернення: 21.07.2021).
5. Мейс Д. Україна як постгеноцидна держава або як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реформи. Lviv Polytechnic National University Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/9760/1/05.pdf> (дата звернення: 12.02.2021).

6. Міщенко Г. Г. Куткін Володимир Сергійович. *Енциклопедія Сучасної України* / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Т. 16. Київ: Ін-т енциклопедичних дослідж. НАН України, 2016. С. 270.
7. Найдьонова Л. А. Історична травма спільноти: як нащадкам пам'ятати трагічне? URL: https://lib.iitta.gov.ua/707323/1/NaydonovaLA_st_2011_2.pdf (дата звернення: 21.07.2021).
8. Наумець І. Якими є психологічні наслідки Голодомору в повсякденному житті українців. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2017/07/31/225607/> (дата звернення: 11.02.2021).
9. Огієнко В. І. Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 145–156.
10. Огієнко В. І. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 148–160.
11. Півненко А. С. Ефрoїмсон Ілля Якович. *Енциклопедія Сучасної України* / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Т. 9. Київ: Ін-т енциклопедичних дослідж. НАН України, 2009. С. 271–272.
12. Рева І. Страх бути господарем. Які наслідки Голодомору українці відчувають досі. *BBC News. Україна*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-55074954> (дата звернення: 11.02.2021).
13. Теліженко М. Витинанка. Альбом / авт.-упоряд. Є. Шевченко, вступ. статті Є. Шевченко, Г. Міщенко. Київ: Народні джерела, 2007. 120 с.
14. Федорук О. К., Бугеря М. О. Нарбут Данило Георгійович. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопедичних дослідж. НАН України, 2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=71306 (дата звернення: 11.02.2021).
15. Штомпка П. Социальное изменение как травма. *Социс*. 2001. № 1. С. 6–16.

References

1. Vystavka rodynnykh litopysiv: katalog vystavky / uporiad. T. A. Buheria, M. O. Buheria. Cherkasy: Brama-Ukraina, 2013. 24 s.
2. Danylo Narbut: albom / red. kol. E. A. Levytska, H. P. Bilous, T. O. Shadrina, L. H. Narbut, Yu. A. Chabanenko. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A., 2008. 304 s.
3. Kis O. Kolektyvna pamiat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor. *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod ta dzherelo* / za zah. red. H. H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen. Ukrainska asotsiatsiia usnoi istorii. Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina. Kharkiv: TORHSIN PLIuS, 2010. S. 171–191.
4. Kulchynskiy R. Psykholohichni travmy, otrymani v radianski chasy, vplyvaiut na psykhychne i fizychno zdorovia nynishnoho pokolinnia. Persh za vse yikh treba usvidomyty. *Texty.org.ua*. 2019. URL: http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/93521/Psykholohichni_travmy_otrymani_v_radanski_chasy_vplyvajut (дата звернення: 21.07.2021).

5. Meis D. Ukraina yak posthenotsydna derzhava abo yak uspadkovani vid SRSR struktury blokuiut bud-yaki reformy. Lviv Polytechnic National University Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/9760/1/05.pdf> (data zvernennia: 12.02.2021).
6. Mishchenko H. H. Kutkin Volodymyr Serhiiiovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* / hol. redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. T. 16. Kyiv: In-t entsyklopedychnykh doslidzh. NAN Ukrainy, 2016. S. 270.
7. Naidonova L. A. Istorychna travma spilnoty: yak nashchadkam pamiataty trahichne? URL: https://lib.iitta.gov.ua/707323/1/NaydonovaLA_st_2011_2.pdf (data zvernennia: 21.07.2021).
8. Naumets I. Yakymy ye psykhologichni naslidky Holodomoru v povsiakdenному zhytti ukraintsiv. *Ukrainska pravda*. 2017. URL: <https://life.ppravda.com.ua/health/2017/07/31/225607/> (data zvernennia: 11.02.2021).
9. Ohiienko V. I. Istorychna travma Holodomoru: problema, hipoteza ta metodolohiia doslidzhennia. *Natsionalna ta istorychna pamiat*. 2013. Vyp. 6. S. 145–156.
10. Ohiienko V. I. Kulturna travma u suchasni zarubizhnii istoriohrafii: kontsept ta metod. *Natsionalna ta istorychna pamiat*. 2011. Vyp. 1. S. 148–160.
11. Pivnenko A. S. Efroimson Illia Yakovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* / hol. redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. T. 9. Kyiv: In-t entsyklopedychnykh doslidzh. NAN Ukrainy, 2009. S. 271–272.
12. Reva I. Strakh buty hospodarem. Yaki naslidky Holodomoru ukraintsi vidchuvaiut dosi. *BBC News. Ukraina*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-55074954> (data zvernennia: 11.02.2021).
13. Telizhenko M. Vytynanka. Albom / avt.-uporiad. Ye. Shevchenko, vstup. statti Ye. Shevchenko, H. Mishchenko. Kyiv: Narodni dzherela, 2007. 120 s.
14. Fedoruk O. K., Buheria M. O. Narbut Danylo Heorhiiiovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versiiia* / hol. redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: In-t entsyklopedychnykh doslidzh. NAN Ukrainy, 2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=71306 (data zvernennia: 11.02.2021).
15. Shtompka P. Sotsialnoye izmeneniye kak travma. *Sotsis*. 2001. № 1. S. 6–16.

Maryna Buheria,

*Graduate Student at the Department of Philosophical and Political Sciences,
Cherkasy State Technological University*

TRAUMATIC EXPERIENCE OF GENERATIONS: PHILOSOPHICAL AND AESTHETIC DISCOURSE

The article presents a philosophical and aesthetic analysis of the transgenerational concept of transmission of traumatic experience and artistic reception of the tragic pages of Ukrainian history of the twentieth century. Systemic symptoms of memory of collective trauma: psychological, physiological, social-communicative, axiological and cultural-historical ones, are given. The

methodological basis of scientific research is the concept of cultural trauma and the trauma studies.

For the first time, an attempt to philosophical and semantic analysis of works of art dedicated to the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine was made in such works as: "A Running Man" by Kazimir Malevich, "Year 1933" by Viktor Tsymbal, a series of works "Ukraine. 1932-1933", "Memoirs of Stalinism" by Ilya Efroimson, "Black Square 33" by Mykola Telizhenko, works from the autobiographical series by Danylo Narbut. The symbolization of the trauma was traced. It is observed that the aesthetics of martyrdom and sacrifice prevail. It is proposed to solve the problem of forgetting through the discourse of rethinking and representation of trauma with the help of art.

Based on the analysis, the author's concept of the policy of national memory and commemorative practices is presented, taking into account the unique experience of nation-building. It is assumed that understanding of the traumatic experience of generations, the mechanisms of its transmission can give many answers to the ontological and interpersonal characteristics of human life and society as a whole. In addition, for Ukrainians, the paradigm of memory occupies a special place in the formation of state and national policies.

Keywords: *cultural trauma; the Holodomor; transgeneration; memory of generations; artistic representation; symbol; K. Malevich; V. Tsymbal; I. Efroimson; D. Narbut.*